

Φωτεινή Ζήκα

Σχόλιο στην εισήγηση του "Αρη Κουτούγκου
"Ο γρίφος τῆς πλάνης (Ὡς τόπος συνάντησης θεμελιωδῶν
φιλοσοφημάτων)"

I.

Γιατί ὁ κ. Κουτούγκος θεωρεῖ ὅτι ὁ γρίφος τῆς πλάνης συνιστᾶ "τόπο συνάντησης θεμελιωδῶν φιλοσοφημάτων"; Εἶναι δικαιολογημένος νά τό πιστεύει αὐτό – ἢ πλανιέται; Ἡ λύση πού προτείνει εἶναι σωστή; Βάσει τῆς δικῆς του τοποθέτησης ἐμεῖς –δηλαδή, οἱ ἄλλοι– εἶμαστε οἱ μόνοι πού μπορούμε νά τό κρίνουμε. Ἐξ οὗ καί ἡ θέση του καθιστᾶ τό δικό μου ρόλο ἀναγκαῖο. Χωρίς τόν "ἄλλον" –τό σχολιαστή/κριτή– ἡ σκέψη τοῦ κ. Κουτούγκου θά ἦταν ἄγονη –οὔτε ἀληθῆς οὔτε ψευδῆς–, διότι ὁ ἴδιος δέν θά εἶχε τρόπο νά τό γνωρίζει. Βέβαια, τό ἐγχείρημα πού μοῦ θέτει εἶναι –γιά νά χρησιμοποιήσω τούς ὄρους του– ἥρωικό. Γιά νά δείξω ἐάν ἡ ἀποψή του στέκει ἢ δέν στέκει, θά πρέπει νά τῆς προσδώσω *βαρύτητα* βάσει τῆς ἔνταξῆς της στό *συνδεδειγμένο ἱστό* τῶν –ἔστω φιλοσοφικῶν μόνον– πεποιθήσεων. Αὐτό, οὔτε ὁ χρόνος οὔτε τό περιορισμένο εὖρος τῶν γνώσεών μου –δηλαδή, κατά τόν κ. Κουτούγκο, τῶν πεποιθήσεών μου περί τῶν πεποιθήσεων τῶν ἄλλων– μοῦ τό ἐπιτρέπουν. Ἀλλά τίθεται ἀμέσως ἓνα πρόβλημα: Ἐμένα, ποιός θά μέ κρίνει; Ἐσεῖς; Κι ἐσᾶς; Καί ποῦ θά σταματήσει αὐτή ἡ ἀναδρομή; Ποῦ/πῶς θά γίνει ἡ *τομή*; Μήπως ὁ κ. Κουτούγκος μᾶς ὁδήγησε σέ ἓνα ἀκόμη "φιλοσόφημα" πού καταλήγει στό γρίφο τῆς πλάνης –καί ὄχι στήν ἐπιθυμητή λύση του;

Ἐπιτρέψτε μου νά πῶ συνοπτικά τί πιστεύω ὅτι λέει ὁ κ. Κουτούγκος. Αὐτή ἡ ἐρμηνευτική διαδικασία ἴσως εἶναι ἄσκοπη, ἐφόσον, γιά νά γνωρίζω ἂν αὐτό πού λέω ἐγώ εἶναι σωστό πρέπει νά τό κρίνετε ἐσεῖς, γιά νά γνωρίζετε ἂν αὐτό πού λέτε ἐσεῖς εἶναι σωστό πρέπει νά τό κρίνουν ἄλλοι κ.ο.κ. Σέ αὐτό, ὁ κ. Κουτούγκος μπορεῖ νά ἀντιτάξει:

1. Μά αὐτό εἶναι ἡ γνώση! Μία συνεχῆς "συμπλοκή πεποιθήσεων". Ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας ἐξαφανίζεται ἢ, μᾶλλον, γίνεται σχετική πρὸς τή βαρύτητα πού φέρει μία πεποίθηση ὡς πρὸς τό συνδεδειγμένο ἱστό.

2. Δέν χρειάζονται "ἄλλοι". Ὑπάρχουμε ἐσύ κι ἐγώ –φτάνει. Ἄς δώσεις ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 14/1, Ὀκτώβριος 1995 – © «Δαίδαλος» - I. Ζαχαρόπουλος Α.Ε., Ἀθήνα

ἐσὺ κάποια ἐγκυρότητα –ἢ μή– στή δική μου γνώμη... Τώρα, ποιός θά κρίνει ἐσένα; Πιθανῶς ἓνα ἄλλο συνέδριο...

Οἱ ἐπιλογές πού μοῦ ἀφήνει εἶναι οἱ ἐξῆς: Πρῶτον, νά σιωπήσω, ἄρα νά μὴν μπῶ ἐξ ἀρχῆς στό παιχνίδι πού μοῦ στήνει. Δεύτερον, νά διαφωνήσω: εἴτε προτείνοντας μιὰ διαφορετική λύση στό γρίφο τῆς πλάνης, εἴτε ἀποδεικνύοντας ὅτι δέν συνιστᾶ “τόπο συνάντησης θεμελιωδῶν φιλοσοφημάτων”, εἴτε ἰσχυριζόμενη ὅτι δέν πρόκειται κἂν γιά γρίφο. Τρίτον, νά ἀσπαστῶ μία ἀπό τίς παραπάνω δικές του ἀπαντήσεις. Γιά νά μὴν σιωπήσω –κάπως ἄκομψο στό πλαίσιο μιᾶς “συνάντησης ἐργασίας”–, ἐν μέρει θά συμφωνήσω καί ἐν μέρει θά διαφωνήσω. Πάντως, εἴτε γιά τούς λόγους τοῦ κ. Κουτούγκου εἴτε γιά δικούς μου –ἀκόμη ἀφανείς–, ἡ ἐρμηνευτική ὁδός εἶναι πλέον ἀνοιχτή.

II.

Τό πρόβλημα τῆς πλάνης ἐγκείται στό ἐρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατόν ὅταν [λέω ὅτι] γνωρίζω κάτι, ταυτόχρονα νά σφάλω; Κυρίως, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἀναγνωρίσω τό σφάλμα μου μέσα ἀπό κάτι πού γνωρίζω, δηλαδή πιστεῶ ὡς ἀληθές;

Γιατί ἡ πλάνη συνιστᾶ γρίφο; Διότι εἴτε πρέπει νά παραδεχτοῦμε τό ἀδύνατον τῆς πλάνης εἴτε, ἂν δεχτοῦμε τή δυνατότητά της, φαίνεται νά ὀδηγοῦμαστε στό ἀδύνατον τῆς διάκρισης μεταξύ γνώσης καί πλάνης. Στό χάος, κατὰ τόν κ. Κουτούγκο. Τί ἐννοεῖ μέ “χάος”; Ἐννοεῖ καταστάσεις πού ὀδηγοῦν σέ μία ἐπ’ ἀπειρον ἀναδρομή –ἢ, γιά νά τό θέσουμε γλωσσικά, προβλήματα στά ὁποῖα ἡ γλώσσα δέν δύναται νά δώσει τέρμα στή συζήτηση, δηλαδή πού ὀδηγοῦν σέ “λογικό ἀδιέξοδο”.

Πῶς ἀποφασίζει ὁ κ. Κουτούγκος νά ἐντοπίσει στό γρίφο τῆς πλάνης τό ἐπίκεντρο “θεμελιωδῶν φιλοσοφημάτων”; Ἐντοπίζοντας πρῶτα διάφορα εἶδη “χάους” καί συνδέοντάς τα μέ τόν ἐν λόγῳ γρίφο. Ἴσως ἐδῶ θά ἦταν χρήσιμο νά ἐπαναλάβω τά “φιλοσοφήματα” τά ὁποῖα –κατά τόν κ. Κουτούγκο– ὀδηγοῦνται σέ λογικό ἀδιέξοδο. Ὁ χρόνος ὅμως δέν μοῦ τό ἐπιτρέπει. Ἄς τά ὀνομάσω μόνον: ἡ ἴδια ἡ διάκριση γνώσης/πλάνης [Ἄρα, ἂν ὁ Σωκράτης πλανιέται ὅτι ὁ Πρωταγόρας πλανιέται, ὁ Πρωταγόρας δέν πλανιέται;], λόγος γιά τόν ὁποῖο ὁ Σωκράτης ἐπανέρχεται στό θέμα στό “μεσαῖο” μέρος τοῦ *Θεαίτητου* (187-200) ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας· τό πρόβλημα τῆς ἐπαγωγῆς· ὁ λεκτικός ἀτομισμός τοῦ Σωκράτη· ὁ Λογικός Ἀτομισμός, ὅσον ἀφορᾶ στή θεμελίωση τῆς γλώσσας· ἡ ταύτιση δύο ἀνόμοιων χωρίς νά εἶναι ταυτολογία (Frege).

Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει τόν κ. Κουτούγκο εἶναι ἡ τομή, ἡ στιγμή τῆς μεταπήδησης ἀπό τήν πλάνη στήν ἀλήθεια, γιά τήν ὁποῖα ἀπαιτεῖται ἓνας “μηχανισμός συσχετισμοῦ” τῆς σκέψης πού ἔχω (τῆς ψευδοῦς) μέ αὐτή πού δέν ἔχω (τὴν ἀληθῆ) –ἓνας μηχανισμός “ἐξομοίωσης ἀνομοίων”.

Σύμφωνα μέ τόν κ. Κουτούγκο, μέχρι τώρα ἴσχυαν δύο παράγοντες γιά τή δυνατότητα τῆς πλάνης καί τήν ἐξήγησή της:

α) ἡ *συγχρονικότητα*, στήν ὁποῖα στηρίζεται ἡ κριτική τοῦ Σωκράτη στό

“ἀδύνατον τῆς πλάνης” τοῦ Πρωταγόρα. Ἀλλιῶς ἡ θέση τοῦ σχετικιστῆ δέν θά ἦταν παράδοξη, ὅπως τῆ θέλει ὁ Σωκράτης –δέν θά ὑπῆρχε πλάνη, ἀπλῶς ἀλλαγές γνωμῶν: “προτιμῶ τὴν ἀντικατάσταση τῆς γνώμης p μέ τὴ γνώμη $-p$ γιά λόγους πού ἰσχύουν τώρα, ἀλλά ὄχι πρίν”.

β) ἡ *ἀτομικότητα*: ἡ μεταπήδηση ἔπρεπε νά λάβει μέρος, κάποια στιγμή, στό νοῦ τοῦ ὑποκειμένου πού γνωρίζει καί πλανιέται ταυτόχρονα –βλέπε τίς μεταφορές τοῦ ἐκμαγείου καί τοῦ κλουβιοῦ, καθώς καί τὴ μεταγενέστερη διάκριση τοῦ Frege μεταξύ νοήματος (σκέψης) καί ἀναφορᾶς (Πῶς μπορούν νά συσχετιστοῦν δύο διαφορετικά νοήματα/σκέψεις μέ μία ἀναφορά;).

Ἡ ἀποψη τοῦ κ. Κουτούγκου εἶναι ὅτι ἡ λύση τοῦ γρίφου δέν μπορεῖ νά συντελεστεῖ σέ ἀτομικό ἐπίπεδο. Ἄρα, θά τηρήσει τὴ συγχρονικότητα καί θά ἀπορρίψει τὴν ἀτομικότητα. Σωστή κίνηση, ἐφόσον ἡ ἔλλειψη συγχρονικότητας μπορεῖ νά μεταφραστεῖ σάν συνομιλία δύο ἀτόμων: “Πίστευα ὅτι $7+5=11$, ἀλλά τώρα ξέρω ὅτι $7+5=12$ ”, ὅπου αὐτό πού ἤξερα πρίν ἰσοδυναμεῖ μέ τόν ὁμιλητὴ a καί αὐτό πού ξέρω τώρα ἰσοδυναμεῖ μέ τόν ἀκροατὴ b . Μέ ἄλλα λόγια, ἡ λύση τοῦ κ. Κουτούγκου ἔγκειται στό ἀκροατήριό (ἄτομο, ἐπιστημονική κοινότητα, θεό) –θά μπορούσαμε νά ποῦμε, σέ ἕναν συγχρονικό συνομιλητὴ.

III.

Δέν θά ἐπιχειρήσω νά κρίνω ἐάν ὄντως ὁ γρίφος τῆς πλάνης βρίσκεται πίσω ἀπὸ ὅλα τὰ φιλοσοφήματα πού προτείνει ὁ κ. Κουτούγκος. Θά ἤθελα ὅμως νά ἐπισημάνω ὅτι ἡ συνεισφορά τῆς σύνδεσης διαφορετικῶν “φιλοσοφημάτων” μέ τὸ γρίφο, ἂν εἶναι ἐπιτυχής, εἶναι σημαντική διότι: ἀφενός ἐπικεντρώνει διαφορετικούς φιλοσοφικούς τομεῖς (γνωσιολογία, ὄντολογία, φιλοσοφία τῆς γλώσσας καί τῆς ἐπιστήμης) γύρω ἀπὸ ἕνα βασικό πρόβλημα: ἀφετέρου, ἂν δοθεῖ μιά ἱκανοποιητική λύση στό γρίφο τῆς πλάνης, ἔχει ταυτόχρονα ἐπιλυθεῖ μιά σειρά ἄλλων φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Ἐκεῖνο πού θά κάνω εἶναι ἀφενός νά *ὑπερθεματίσω* τόν ἐπικοινωνιακό ἢ διῶποκειμενικό χαρακτήρα τῆς γλώσσας καί τῆς γνώσης, ἀφετέρου νά *ἀποκαταστήσω* ἕναν διαφορετικοῦ τύπου *ἀτομισμό*.

Θά χρησιμοποιήσω ἕνα παράδειγμα. Διαβάζοντας τὸ κείμενο τοῦ κ. Κουτούγκου, μοῦ ἤρθε ἀμέσως στό νοῦ τὸ πρόβλημα τοῦ φυλακισμένου –ὄχι τὸ δῖλημμα πού συζητεῖται συχνά στό πλαίσιο τῆς ἠθικῆς, ἀλλά ἕνα παρεμφερές δῖλημμα μέ γνωσιολογική ἔμφαση. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι δύο φυλακισμένοι (τὸ παράδειγμα δίνεται συνήθως μέ τρεῖς, ἀλλά τὸ περιορίζω σέ δύο γιά λόγους συντομίας) πρόκειται νά ἐλευθερωθοῦν ἂν βροῦν ποιά ἀπὸ τίς τρεῖς κάρτες φοροῦν στήν πλάτη τους. Ὑπάρχουν τρεῖς κάρτες: μία μαύρη καί δύο ἄσπρες. Ὁ κάθε φυλακισμένος βλέπει τὴν κάρτα τοῦ ἄλλου, ἀλλά ὄχι τὴ δική του. Ἡ σκέψη τοῦ φυλακισμένου A θά πρέπει νά εἶναι ἡ ἀκόλουθη: “Ἄν φοροῦσα μαύρη, τότε ὁ B θά εἶχε φωνάξει ἀμέσως ὅτι φοράει ἄσπρη. Ὁ B καθυστερεῖ νά μιλήσει γιατί κάνει κι αὐτός παρεμφερὴ ὑπολογισμό. Κι ἔτσι βρίσκουν καί οἱ δύο τὴ σωστὴ ἀπάντηση, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν τους ἀφενός τὸ σύνολο τῶν πιθανοτήτων, ἀφετέρου τὴν κάρτα καί τὴ συμπεριφορά τοῦ ἄλλου.

Αυτό τό μοντέλο δέν ἀντιστοιχεῖ πλήρως στήν πρόταση τοῦ κ. Κουτούγκου. Σύμφωνα μέ τή δική του ἄποψη, πιστεύω κάτι –μία πρόταση–, ἀλλά ὁ μόνος τρόπος πού μπορῶ νά κρίνω ἂν εἶναι ἀληθές ἢ ψευδές, γνώση ἢ πλάνη, εἶναι μέ τήν παρέμβαση τοῦ ἄλλου. Σέ τοῦτο τό μοντέλο, ἔχω κάτι, τό ὅποιο δέν μπορῶ κἄν νά ἀρχίσω νά γνωρίζω χωρίς τήν ἐπαφή μου μέ τόν/τούς ἄλλους. Ἄρα ἡ ἐπικοινωνία εἶναι ἀναγκαία, ἀλλά ὄχι ἀναγκαστικά ρητή. Ὁ ρόλος τοῦ ἄλλου εἶναι ἀναγκαῖος, ἀλλά ὄχι ἐπεμβατικός. Ἐπίσης, ἐδῶ ὑπάρχει ἕνα στοιχεῖο πού λείπει ἀπό τό μοντέλο τοῦ κ. Κουτούγκου: ὁ ὑπολογισμός (computation). Γιά νά γνωρίζεις τό χρῶμα τῆς δικῆς σου καρτέλας, πρέπει νά τό ὑπολογίσεις. Ἡ πλάνη ἐδῶ μπορεῖ νά ὀφείλεται εἴτε σέ κακή ἐπαφή μέ τόν ἄλλον (λ.χ., ἦταν στή σκιά καί δέν ἦταν σαφές τό χρῶμα τῆς καρτέλας του) εἴτε σέ κακό ὑπολογισμό.

Τό μοντέλο πού προτείνει ὁ κ. Κουτούγκος εἶναι ὑπερβολικά συμπεριφορικό. Γιά νά καταλάβεις ὅτι τό $7+5=11$ εἶναι λάθος καί τό $7+5=12$ σωστό χρειάζεται, ὄντως, μία τομή. Τήν τομή αὐτή, γιά νά μπορεῖς νά τήν κάνεις, πρέπει νά μπορεῖς νά κατανοήσεις καί τί σοῦ λένε οἱ ἄλλοι. Τή σύγκριση, ὁμως, μεταξύ τοῦ τί σοῦ λέει κάποιος ἄλλος καί τοῦ τί πιστεύεις ἐσύ καί τό πῶς αὐτά τά δύο ταιριάζουν μέ τό “συνδετικό ἴστό” τῶν πεποιθήσεων, θά τήν κάνεις μέσα στό κεφάλι σου. Αὐτή ἡ σύγκριση μπορεῖ νά πάρει πολύ χρόνο. Καί κάποια μέρα, κάποια στιγμή, θά μεταπηδήσεις ἀπό τή μία πίστη στήν ἄλλη –ναί, βάσει τῆς κατανόησής σου ὅτι ἡ δεύτερη εἶναι “ὀρθότερη”, δηλαδή στέκει καλύτερα μέσα στό συνδετικό ἴστό. Ἀλλά γιά νά κάνεις τή μεταπήδηση, δέν φτάνει ἡ παρέμβαση τοῦ “ἄλλου”. Χρειάζεται νά μπορεῖς νά τήν κάνεις κι ἐσύ. Αὐτή ἡ δυνατότητα ἐγκείται σέ μία νευροφυσιολογική ἰκανότητα/λειτουργία –τήν ὁποία εἴτε ἔχεις εἴτε ὄχι (βλέπε, λ.χ., τή δυσκολία κάποιων νά συλλάβουν μαθηματικούς ὑπολογισμούς· τή δυσκολία τοῦ ἀχρωματωποῦ νά ἀναγνωρίσει ὅτι βλέπει διαφορετικά –σφάλλει;– ἀλλά, μιᾶς καί τό ἀναγνωρίσει, δέν σημαίνει ὅτι μπορεῖ καί νά τό διορθώσει). Πρέπει, δηλαδή, νά γυρίσεις ἕναν διακόπτη. Τά ἀγγλικά ἔχουν μιᾶ λέξη πού σημαίνει ἀκριβῶς αὐτό: *switch*. Ἄρα, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ ρόλος τοῦ ἄλλου εἶναι ἀναγκαῖος, τό βάρος τῆς τομῆς ἐγκείται στόν ἐγκέφαλο τοῦ ὑποκειμένου. Γιά νά παίξω μέ τούς ὄρους τοῦ κ. Κουτούγκου, πιστεύω ὅτι ἡ δική μου γνώμη δένει πιό καλά μέ τό σύγχρονο συνδετικό ἴστό.